

การจัดการความรู้เรื่องอาหารธรรมชาติ : ศึกษากรณีบ้านหินเหิบ ต.พระยืน อ.พระยืน จ.ขอนแก่น

Knowledge Management in Natural Food Collection : A Case Study Ban Hin-Herb Tumbol Prayeun Amphur Prayeun Khon-Kaen Province

อุทุมพร หลอดโค (Uthumporn Lordko)* ดร.วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ (Dr.Viyouth Chamruspanth)**

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษากระบวนการจัดการความรู้เรื่องอาหารธรรมชาติ และเพื่อวิเคราะห์กลไกทางสังคมที่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้เรื่องดังกล่าวในระดับครัวเรือนและชุมชน การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้มุมมองของแนวคิดการจัดการความรู้ เพื่อศึกษาเรื่องอาหารธรรมชาติในหมู่บ้านหินเหิบ ตำบลพระยืน อำเภอพระยืน จังหวัดขอนแก่น เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ การจดบันทึกภาคสนาม เก็บรวบรวมข้อมูลเน้นวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ซึ่งได้แก่ ชาวบ้าน ผู้นำหมู่บ้าน ผู้อาวุโส และบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินวิถีชีวิตของการเก็บหาอาหารธรรมชาติ ผลการวิจัยพบว่า การจัดการความรู้ถูกสร้างขึ้น ในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม โดยมีกลไกทางสังคม คือ ความสัมพันธ์ระหว่างหญิง-ชาย สถาบันครอบครัว ความสัมพันธ์เชิงสังคม นอกจากนี้ยังพบว่า มีการสร้างความรู้ใหม่โดยต่อยอดจากองค์ความรู้เดิมของชาวบ้าน ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ต่อชาวบ้านในการปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น

ABSTRACT

The purposes of this research were to study knowledge management process related to natural food collection and to analyze social mechanisms used in knowledge transfer at household and community levels in Ban Hin-Herb Tumbol Prayeun Amphur Prayeun Khon-Kaen Province. Knowledge management has been used as a key concept to formulate conceptual framework for this study. Qualitative research methodology has been employed for data collection and analysis. Research tools and techniques used includes interview guideline, in-dept interview, field note taking, participant and non participant observations. Data collection has been done through in-dept Interview and group discussion with the following key informants: the village headman, knowledgeable persons of the village, and common villagers. The results of this research revealed that knowledge management has been a part of socialization process. Gender relations, family, kinship and social relations has been found to be the key social mechanisms in knowledge management . In addition, it has found that new knowledge has been constructed

* นักศึกษา หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาการพัฒนาศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

**ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

based on the old one, which is very beneficial to the villagers to cope with changes in natural resources in their local areas.

คำสำคัญ : การจัดการความรู้ อาหารธรรมชาติ ความสัมพันธ์เชิงสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างหญิง-ชาย

Key Words : Knowledge management, Natural food collection, Social relations, Gender relations

บทนำ

จากวิถีชุมชนของชาวบ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยอยู่กับธรรมชาติตั้งแต่เกิดจนตาย โดยไม่มีทางแยกออกจากธรรมชาติได้เลย เพราะมนุษย์จำเป็นต้องบริโภคธรรมชาติควบคู่กับการดำรงชีวิตของมนุษย์ รู้จักใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างชาญฉลาด ซึ่งความรู้ดังกล่าวนำมาใช้ในการอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุล เกิดจากการเรียนรู้ปฏิบัติผ่านประสบการณ์ของตนเองและสิ่งแวดล้อมรอบตัวเรา สิ่งนี้จึงเกิดเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular wisdom) และมีการถ่ายทอดความรู้ให้แก่มนุษย์รุ่นต่อมาเพื่อแก้ไขปัญหาในการดำรงชีวิตได้อย่างเหมาะสม แต่ในปัจจุบันการพัฒนาของประเทศไทยที่ผ่านมานั้นมีแบบแผนในการพัฒนาประเทศ โดยดำเนินตามนโยบายแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีเป้าประสงค์ในการพัฒนาประเทศที่เน้นพัฒนาเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ การใช้องค์ความรู้และวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาแทนที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้านในการอาศัยพึ่งพิงประโยชน์จากระบบนิเวศธรรมชาติ (ปิ่นแก้ว, 2539) ผลจากการพัฒนาประเทศที่มีฐานคิดยึดติดกับแนวคิดทางด้านเศรษฐกิจ เทคโนโลยี ซึ่งเป็นความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ โดยลืมนึกถึงที่ยึดติดกับการเรียนรู้ เป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน การส่งเสริมให้ใช้เทคโนโลยีทางการเกษตรของภาครัฐ กลายเป็นสาเหตุหลักในการทำลายวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม ในปัจจุบันจึงมีการตื่นตัวของสังคมโดยการหันกลับมาฟื้นฟูและปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้เข้ากับความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างเหมาะสม มีการหันมาใช้ความรู้

ในลักษณะพอเพียงหรือที่เรียกว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” จากเหตุผลดังกล่าวเป็นแรงผลักดันให้คนริเริ่มและให้ความสนใจเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นบริบทแวดล้อมนั้นก็คือ “ธรรมชาติ” มากกว่าที่จะวิ่งตามความล้ำหน้าทางเทคโนโลยีเพียงอย่างเดียว

การจัดการความรู้ (Knowledge Management) เป็นกระบวนการที่นำมาอธิบาย ภูมิปัญญาท้องถิ่น อันเกิดจากวิถีชุมชนในการพัฒนาสังคม เพื่อเปิดกรอบกว้างทางความคิด สร้างสรรค์และสั่งสมภูมิปัญญาเรียนรู้กระบวนการตามธรรมชาติของมนุษย์ ท่ามกลางบริบทสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีพัฒนาการยาวนาน แม้สังคมมนุษย์จะมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร มนุษย์ยังคงมีศักยภาพอันยิ่งใหญ่ สามารถเรียนรู้ทั้งจากมนุษย์ด้วยกันและเรียนรู้ตามธรรมชาติ (เอกวิทย์, 2540) การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ที่ใช้ในการดำรงชีวิตสร้างความรู้ขึ้นจากประสบการณ์ที่เคยพบเจอมาแล้ว ส่วนหนึ่ง และอีกส่วนเกิดจากการได้รับการอบรมสั่งสอนจากครอบครัว ชุมชน และสถาบันทางการศึกษา ต่างเป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่มนุษย์พัฒนาจนกลายมาเป็นการส่งต่อความรู้แก่คนรุ่นหลังด้วยวิธีการสาธิต การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า และการสร้างองค์ความรู้ด้วยการทำเป็นลายลักษณ์อักษร ไม่ว่าจะเป็นการเรียนรู้ในการทำงาน การรักษาสุขภาพ และการหาอยู่ หากิน โดยองค์ความรู้ถูกบูรณาการผ่านประสบการณ์แต่ละมุมมองของแต่ละคน ผสมผสานเข้ากับความรู้ประจำลักษณะเป็นระบบ นำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันทั้งตัวบุคคลเอง ชุมชนและสังคม อันมีกลไกทางสังคมเป็นตัวประสานองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง และมีการนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมในปัจจุบัน ดังนั้นในงานครั้งนี้จึงมุ่งศึกษาการสร้าง

องค์ความรู้และถ่ายทอดองค์ความรู้ โดยใช้แนวคิดการจัดการความรู้ (Knowledge Management) ของ Ikujiro Nonaka and Hirotaka Takeuchi เพื่อนำมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์กระบวนการจัดการความรู้ 4 ขั้นตอน คือ เพื่อศึกษาการสร้างองค์ความรู้ การถ่ายทอดความรู้ การนำความรู้มาประยุกต์ใช้ประโยชน์ และผลที่เกิดขึ้นจากการจัดการความรู้ของชาวบ้านในเรื่องอาหารธรรมชาติ

วิธีการศึกษา

ผู้ศึกษาเลือกวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อใช้เป็นวิธีการศึกษาปรากฏการณ์ในพื้นที่ โดยเลือกพื้นที่วิจัยแบบเจาะจง คือ หมู่บ้านหินเหิบ ตำบลพระยืน อำเภอพระยืน จังหวัดขอนแก่น อันเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติและมีความหลากหลายทางชีวภาพด้านอาหารธรรมชาติ การวิเคราะห์ข้อมูลแบ่งเป็น 2 ระดับ คือ ระดับครอบครัวและระดับชุมชน โดยมีผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ชาวบ้าน ผู้นำหมู่บ้าน ผู้อาวุโส ผู้นำการประกอบพิธีกรรมและบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินวิถีชีวิตของการเก็บหาอาหารธรรมชาติ ใช้ระยะเวลาในการวิจัย 2 ปี (ตั้งแต่ปี 2549-2551) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-dept Interview) โดยมีแนวทางการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลระดับชุมชน แนวทางการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลระดับครัวเรือน การสนทนากลุ่ม (Focus Groups) การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) โดยใช้ร่วมกับกล้องถ่ายรูป เครื่องบันทึกเสียงและแผนที่หรือเอกสารทางวิชาการ วิธีการเก็บข้อมูล แบ่งออกเป็น 2 ขั้นตอน คือ 1) การเก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ ซึ่งได้จากการทบทวนวรรณกรรม วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย เอกสารทางวิชาการ วารสารและอินเทอร์เน็ต 2) การเก็บรวบรวมข้อมูลขั้นปฐมภูมิ ซึ่งได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม การสัมภาษณ์ ประชุมกลุ่มย่อยหรือการสัมภาษณ์กลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม

ส่วนร่วม จากนั้นนำเอาข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์รายวัน และวิเคราะห์ข้อมูลรวมเพื่อนำมาเขียนรายงานเสนอข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ตามกรอบแนวคิด ทฤษฎีเพื่อนำมาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

ผลของการศึกษา

วิถีชุมชนกับระบบอาหารธรรมชาติ

ในอดีตชาวบ้านได้อาศัยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ดิน ป่าไม้และน้ำ อันเป็นปัจจัยสี่เพื่อหล่อเลี้ยงชีวิต ชาวบ้านไม่มีรายจ่ายในการซื้ออาหาร เพราะมีผักสวนครัวที่ชาวบ้านปลูกเอาไว้ตามหัวไร่ปลายนา อีกทั้งยังมีอาหารธรรมชาติ ผักป่าเห็ดหลากหลายชนิด สัตว์และแมลงที่อาศัยอยู่ตามธรรมชาตินานาชนิด อาจเรียกได้ว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว บนเขามีของป่า” สิ่งเหล่านี้สามารถนำมาประกอบอาหารเพื่อใช้กินได้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ครั้นเมื่อการเจ็บไข้ได้ป่วยก็จะหาสมุนไพรจากป่า หรือใช้บริการของพ่อหมอในการช่วยรักษาพยาบาลอาการเจ็บป่วย อันเป็นความเชื่อของคนในชุมชน

การสร้างบ้านเรือนอาศัยวัสดุที่มีในป่า ไม่ว่าจะเป็น เสา ฝา หลังคา และพื้นบ้าน นำมาสร้างที่อยู่อาศัย ซึ่งผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านบรรยายภาพความเป็นอยู่ของตนเองในอดีตให้ฟังว่า “เมื่อก่อนชาวบ้านพากันเฝ้าอยู่เฝ้ากินตามประสาชาวนา อาศัยป่าไผ่ หน่อไม้ และกล้วยเป็นแหล่งหาอาหาร ทำมาหากิน ทำไร่ ทำนา ปลูกปอ ปลูกมัน เก็บผัก เก็บเห็ด หาหน่อไม้ จับแมลง หาของป่า หาปลาตามลำห้วยยาง ธรรมชาติผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเลี้ยงชาวบ้าน ในป่ามีอาหารตลอดปี ตามแต่ละฤดูกาล ไม่เคยขาด ทั้งพืชผักผลไม้ แมลงและสัตว์ต่างๆ อยากกินเห็ดเข้าป่า อยากกินปลาหนองลงห้วย ชาวบ้านไม่มีหนี้สิน ช่วยกันทำอยู่ทำกินอย่างพอเพียง ถึงไม่ร่ำรวยแต่ก็ไม่อดยาก ปีไหนไม่มีข้าวกินก็เอาของป่า อาหารแห้งที่ตนเก็บไว้ไปหาแลกข้าวจากญาติพี่น้องและชาวบ้านอื่นมากิน ภูวัดมีสายน้ำที่เป็นลำห้วยที่สำคัญ คือ

ลำห้วยยาง ที่เป็นเหมือนเส้นเลือดที่หล่อเลี้ยงสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความหลากหลายของพรรณไม้ อันเป็นมรดกที่ตกทอดมาหลายชั่วอายุคน จนกลายมาเป็นวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีต่างๆ สืบทอดกันมาบนพื้นฐานการพึ่งพาและการเคารพธรรมชาติ” ต่อมาเมื่อรัฐบาลได้พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและแพร่กระจายเข้ามาสู่ชุมชน ด้วยการนำสิ่งที่เรียกว่าความเจริญ เช่น การสร้างถนนเพื่อเชื่อมโยงระหว่างหมู่บ้านทุกหมู่บ้าน อำเภอและจังหวัด ทำให้มีชีวิตมีสิ่งอำนวยความสะดวกสบายในทางวัตถุ ส่งผลต่อการทำลายวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมที่อาศัยพึ่งพากันและกัน ทำลายวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนสินค้าของโดยตรงระหว่างชุมชนลดน้อยลง เพราะสินค้าแบบทันสมัยถูกนำเข้าสู่ชุมชน ผ่านทางรถเข็นนำสินค้าเข้าไปขายภายในหมู่บ้าน ชาวบ้านก็ซื้อสินค้าที่มีมาล่อตาล่อใจง่ายขึ้น ซึ่งเป็นการเพิ่มรายจ่ายที่ไม่จำเป็นให้กับชาวบ้าน

ในปี พ.ศ. 2504 ผลของการพัฒนาประเทศอย่างต่อเนื่อง ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบโครงสร้างเกษตรกรรมตามชนบท ทำให้ชาวบ้านเริ่มทำการเกษตรเพื่อขายในตลาดตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ในช่วงนี้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงวิถีการเกษตรเพื่อขายขึ้นมาเพื่อการค้าขาย ทำลายระบบการทำนาแบบดั้งเดิมที่อาศัยสัตว์ในการหว่านไถก่อนเพาะปลูกข้าวหรือปลูกพืช ส่งเสริมให้ใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย คือ การใช้รถไถแทนสัตว์ ใช้ปุ๋ย ยามาแมลง และสารเคมีในการเพิ่มผลผลิต เพราะเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้จะส่งผลต่อการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ปัญหาที่พบตามมาก็คือ การบุกรุกพื้นที่ป่าไม้มากขึ้น จนทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดลงจำนวนมาก ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศในธรรมชาติ การตัดต้นไม้ แผ้วถางป่าเพื่อปรับผืนป่าให้กลายเป็นพื้นที่ทางการเกษตรของชาวบ้าน ส่งผลให้เกิดการเสียสมดุลในธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติบริเวณภูวดเริ่มลดความอุดมสมบูรณ์ลง อาหารป่าตามธรรมชาติไม่สามารถผลิตและออกผลได้ตามฤดูกาล เพราะชาวบ้านเข้าไปเก็บเอาทุกอย่างที่สามารถเก็บมากิน หรือเก็บมาขายได้ ปัจจุบันป่าไม้เหลือเพียงป่าโคกที่อยู่ตามหัวไร่ปลายนา

“โคกตาดโตน” มีจำนวนพื้นที่ 500 ไร่ เป็นป่าไม้ที่ชาวบ้านยังคงอนุรักษ์ไว้ เพื่อใช้หาอาหารธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามกระแสการเปลี่ยนแปลงแห่งโลกยุคโลกาภิวัตน์ ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน โดยไม่มีทางเลือกเสียได้ การศึกษาการจัดการความรู้เรื่องอาหารธรรมชาติจึงเป็นวิธีการแสวงหาความรู้ที่เกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้าน ในการสร้างความรู้ผ่านมุมมองของประสบการณ์ของชาวบ้าน จนกลายมาเป็นวิถีคิดและเทคนิคต่างๆ ในการคิดหาหนทางการดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอดของชาวบ้านนั่นเอง

การจัดการความรู้เรื่องอาหารธรรมชาติ

1) กระบวนการสร้างความรู้

ผู้ศึกษามีโอกาสได้พูดคุยกับชาวบ้านเกี่ยวกับความรู้เรื่องอาหารธรรมชาติว่า “เราจะรู้ได้ยังไงว่าพืชผัก ผลไม้ สัตว์แมลง อย่างไหนกินได้?” ชาวบ้านตอบว่า “ผู้เฒ่าบอกสอนมาแต่น้อย เผินพาเห็ด พาทำ” เนื่องจากชาวบ้านทุกคนในชุมชนถือว่าความรู้เกี่ยวกับการเก็บหาอาหารธรรมชาติเป็นความรู้พื้นฐาน (Basic Knowledge) ได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้มาจากบรรพบุรุษของตน เป็นการส่งผ่านองค์ความรู้จากรุ่นสู่รุ่น จุดกำเนิดการเรียนรู้และรับองค์ความรู้มีพื้นเพมาจากการอบรม สั่งสอน เลี้ยงดู ของครอบครัว เป็นปฏิบัติการที่ชาญฉลาด เกิดขึ้นภายใต้ภาวะความสัมพันธ์ทางสังคม ระหว่างคนในครอบครัวเดียวกัน กับสมาชิกในครอบครัว เพื่อปลูกสร้างจิตสำนึก รวมทั้งควบคุมพฤติกรรมการปฏิบัติตนของคนในครอบครัว ซึ่งแฝงอยู่ในวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ภายใต้เวทีการเรียนรู้ที่เป็นอิสระไร้ขอบเขตของธรรมชาติที่มีอยู่แวดล้อมกับชุมชน

ชาวบ้านเล่าว่า “คนสมัยก่อนตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายาย มีวิธีการสร้างความรู้ในเรื่องของการหาอาหารธรรมชาติจากการที่ตนต้องอยู่ร่วมกับธรรมชาติที่มีในชุมชน ทำให้คนสมัยก่อนคิดค้นวิธีการเอาตัวรอด เกิดการเรียนรู้ ช่างสังเกต ทดลองนำเอาพืชผัก ผลไม้ สัตว์และแมลงต่างๆ นำมาปรุงเป็นอาหาร โดยที่ไม่รู้แน่ชัดว่าสิ่งใดกินได้ สิ่งใดที่กินไม่ได้และมีพิษ” ความรู้ที่ชาวบ้านรุ่นก่อนสร้างขึ้นส่วนมากเป็นความรู้

ที่มีเฉพาะตัว โดยการสืบทอดองค์ความรู้ จะเป็น การส่งผ่านองค์ความรู้ในครัวเรือนของตนเองเท่านั้น ถือว่าเป็นความรู้ที่อยู่คู่ชุมชนมาช้านาน หรือรู้จักกันดี ในชื่อที่คุ้นหูว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” เป็นองค์ความรู้ ที่มีลักษณะเฉพาะแต่ละบริบท ถือว่าเป็นความรู้ ทางวัฒนธรรม สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้าน การสร้างความรู้ในแบบของชาวบ้านจึงเป็นการรับเอา องค์ความรู้ที่ได้รับจากการปลูกฝังอบรม สั่งสอน ในขณะที่ตนเองยังเป็นเด็ก การเดินตามพ่อแม่หรือปู่ ย่า ตา ยาย ไปนา ไปไร่ ทำให้เด็กเกิดการเรียนรู้ใน พื้นที่จริง ได้เห็น ได้สัมผัสของจริง จึงเป็นเรื่องง่าย ที่จะสร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้น อีกทั้งชาวบ้านเชื่อว่าการบอก การสอนเด็กจะง่าย เพราะเด็กมีความสนใจ กับสิ่งที่ตนได้พบ ได้เห็นและใส่ใจกับสิ่งแปลกใหม่ อยู่เสมอ ซึ่งความเป็นเด็กมีข้อดีที่ช่วยเอื้อให้เกิดการเรียนรู้ เพราะเด็กมักจะชอบซักถาม ช่างสังเกต แลมีสมาธิจดจ่อ จดจำอะไรที่พ่อแม่สั่งสอนได้ง่าย ผวนกับได้เรียนรู้ในสนามพื้นที่จริง ได้รู้จักป่าไม้ ทุ่งนา ลำห้วย ที่มีทั้งเห็ด พืชผัก และสัตว์นานาชนิด ยิ่งเป็นแรงสนับสนุนตัวเด็กให้เกิดความสนุกที่จะเรียนรู้ ครอบครัวจึงเป็นส่วนสำคัญมากในการสร้างความรู้ ให้เกิดขึ้น การปลูกฝังเช่นนี้จะเป็นการปลูกฝังความรู้ ให้เกิดขึ้นภายในตัวของบุคคล หรือที่ Ikukiro Nonaka and Hirotaka Takeuchi เรียกว่า “ความรู้แฝงเร้น” ความรู้ถูกก่อร่างสร้างตัวขึ้นมาในกระบวนการปฏิสัมพันธ์ ระหว่างความรู้ฝังลึกในคน (Tacit Knowledge) กับ ความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) ซึ่งความรู้ใน ลักษณะการถ่ายทอดของคนภายในครอบครัว (Ikujiro Nonaka and Hirotaka Takeuchi, 1995) กลายเป็น เพียงการถ่ายทอดความรู้ในลักษณะการถ่ายทอดทาง สังคม (Socialization : tacit to tacit) เป็นความรู้ ที่เกิดขึ้นภายในร่างกาย มันสมองของคน เกิดขึ้นใน ตัวของคนเองที่เรียกว่า “ความสามารถ หรือ ทักษะ เฉพาะตัว” โดยส่วนใหญ่ความรู้ที่ชาวบ้านได้เรียนรู้ มาเกิดจากการเชื่อฟัง การอบรม สั่งสอนของพ่อแม่ ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดในลักษณะความสัมพันธ์แนวดิ่ง จากบนลงล่างของสมาชิกภายในครอบครัว พ่อแม่

พี่น้อง ปู่ย่า ตายาย เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ต่างๆ ให้แก่ สมาชิก มีการสื่อสารและบอกสอนความรู้ซึ่งกันและกัน อาจจะแฝงความรู้ในการเก็บหาอาหารในชีวิต ทั้งการ ทำงาน เวลาพักผ่อน ก็จะคอยบอก คอยสอนกัน ตลอดเวลา เพื่อให้ซึมซับรับเอาความรู้ แห่ลงเรียนรู้ ความรู้ในหมู่บ้านที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่ง คือ “แม่เฒ่า พ่อแก่ในหมู่บ้าน” เป็นผู้ที่มีความสามารถในการกุมความรู้ ต่างๆ ยิ่งเฉพาะในเรื่องการหาอาหารเฉพาะประเภท อย่างเช่น การหาเห็ด หาปลา หาผัก หาสัตว์แมลง ต่างๆ ซึ่งผู้คนเหล่านี้จะมีประสบการณ์และมีเทคนิค เฉพาะตัว จึงเป็นหนทางส่วนหนึ่งของชาวบ้านในการ แสวงหาองค์ความรู้เรื่องการเก็บหาอาหารธรรมชาติ อีกช่องทางหนึ่ง ชาวบ้านหรือคนที่สนใจที่เรียนรู้วิถี การเก็บหาอาหารธรรมชาติ จึงไม่พลาดที่จะเข้าไป เรียนรู้และขอคำแนะนำจากผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน ด้วยความรู้ที่ชาวบ้านได้เรียนรู้นี้เป็นความรู้ที่นำไป ทดลองปฏิบัติ สามารถให้ผลได้จริงตามคำบอก คำสอน ของผู้ใหญ่ อาทิเช่น การเรียนรู้วิธีการสังเกตความ เปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศภายในหมู่บ้าน เพื่อ คาดคะเนการเกิดของอาหารธรรมชาติ ชาวบ้านจึงได้ เรียนรู้ว่าเห็ดมักออกยามหน้าฝนช่วงที่อากาศตอบอ้าว ต้นฤดูฝนเห็ดป่าต่างๆ มักจะเริ่มออกดอกให้ชาวบ้าน ได้เก็บมากิน มาขาย การเรียนรู้วิธีการสร้างเครื่องมือ เครื่องมือ ประดิษฐ์อุปกรณ์ในการล่าสัตว์ จับปลา จับแมลง ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้สามารถขอรับความรู้ คำแนะนำจากผู้เฒ่าผู้แก่ได้ โดยผู้เฒ่าผู้แก่ยินดียิ่ง ในการได้แบ่งปันความรู้กับผู้ที่สนใจ หรืออาจ เรียกได้ว่า “ไม่หวงวิชา”

ดังนั้น กระบวนการสร้างความรู้ ชาวบ้าน มีวิธีการสร้างความรู้ที่เรียกว่า “องค์ความรู้เดิม” ในอดีตชาวบ้านสร้างองค์ความรู้จากการลองผิด ลองถูก จากการสังเกตของคนในอดีต ผ่านกระบวนการถ่ายทอดทางสังคม (Socialization : Tacit to Tacit) ซึ่งองค์ความรู้ที่ชาวบ้านได้รับส่วนใหญ่เป็นการถ่ายทอด แบบไม่ตั้งใจ แต่เป็นการได้รู้ ได้เห็น ได้ยิน และได้สัมผัส แล้วซึมซับเอาความรู้ไว้ในตัวเอง จากนั้นก็ ใช้วิธีการเดียวกันนี้ในการถ่ายทอดองค์ความรู้สู่รุ่น

ต่อไป ความรู้เหล่านี้ในทางการจัดการความรู้ ถือว่าเป็นความรู้ที่ยากที่จะแกะออกมาได้จากตัวคน เป็นชุดความรู้หรือองค์ความรู้ที่เกิดในตัวคนและจะสูญสลายไปพร้อมกับความตายของคน ชาวบ้านจึงเชื่อว่าความรู้จะเป็นเฉพาะในบริบทความสัมพันธ์แบบครอบครัว ที่สมาชิกภายในครอบครัวหนึ่งๆ เท่านั้น จะได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้ การสร้างและการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการเก็บหาอาหารธรรมชาติเกิดขึ้นภายใต้บรรยากาศแห่งการเรียนรู้ที่มีความอิสระ ไม่มีเงื่อนไขหรือวิธีการที่ตายตัว โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมในการส่งผ่านองค์ความรู้ในลักษณะชาวบ้าน แต่ละครอบครัวในชุมชนจะมีความรู้เกี่ยวกับการเก็บหาผัก หาแมลง ลำสัตว์เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว แต่ละคนจะมีความรู้แตกต่างกัน บางคนอาจหาเห็ดเก็บผัก ลำสัตว์ จับแมลงเก่ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสมองของแต่ละคนที่จะสามารถจดจำ บันทึกข้อมูลความรู้ได้ที่แตกต่างกัน

2) องค์ความรู้ในการเก็บหาอาหารธรรมชาติ

จากข้างต้นอาจจะพอจะทราบโดยทั่วกันแล้วว่าความรู้ในการหาอาหารธรรมชาติของชาวบ้านมีที่มาจากอะไร เมื่อความรู้ถูกถ่ายทอดกันมาเป็นทอดๆ ตามช่วงของแต่ละรุ่นคน ทำให้ความรู้ย่อมมีความแตกต่างกัน จากการได้พูดคุยและเรียนรู้ร่วมกับชาวบ้านพบว่า องค์ความรู้ของชาวบ้านสามารถแบ่ง 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะแรก “องค์ความรู้เดิม” ชุดของความรู้ชุดนี้เป็นการได้รับถ่ายทอดมาจากพ่อแม่ ถ่ายทอดมาสู่ลูกโดยตรง องค์ความรู้นี้จะไม่มีการเปลี่ยนแปลง แม้ว่าการเวลาจะผันแปรไปสักเพียงใด หากเมื่อต้องการใช้ สามารถนำมาใช้ได้ทุกเมื่อที่ต้องการ อันได้แก่ องค์ความรู้ในการจำแนกแหล่งอาหารว่าอาหารมีตามป่าไม้ ป่าโคกตามหัวไร่ปลายนา ภูเขา ท้องนา และลำห้วย การจำแนกประเภทของอาหาร โดยใช้ความรู้ในการจดจำและแยกแยะตามลักษณะทางกายภาพของอาหารแบ่งเป็น อาหารประเภทเห็ด พืชผัก ผลไม้ แมลงและสัตว์ต่างๆ การพยากรณ์

คาดคะเนการช่วงเกิดของอาหารแต่ละชนิด โดยดูจากลักษณะของสภาพอากาศ หากอากาศร้อน ชาวบ้านจะสามารถคาดเดาเกี่ยวกับการเกิดของเห็ดได้ ซึ่งแต่ละช่วงของฤดูก็จะสามารถพบเห็นอาหารธรรมชาติที่มีความหลากหลายและแตกต่างกัน การจดจำตำแหน่งในการวางกับดักล่าสัตว์ชนิดต่างๆ ทั้งสัตว์ แมลง และปลา มีการสืบทอดการทำเครื่องมือเครื่องมือในการดักจับสัตว์ เช่น การทำไซ การทำเบ็ด แอ้ดักกบ ลอบ การสานแห การทำสวิง เป็นต้น ความรู้ดังกล่าวนี้จึงไม่ค่อยมีการปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลา เพราะเป็นชุดความรู้ที่สามารถใช้ในการหาอาหารได้จริงและยังประสบผลสำเร็จอยู่ ความรู้เหล่านี้จึงถูกสืบทอดต่อกันมาเรื่อยๆ เปรียบเสมือนความรู้ที่อยู่คู่กับชุมชน

ลักษณะที่สอง “องค์ความรู้ใหม่” เป็นชุดความรู้ที่กลายร่างหรือต่อยอดมาจากชุดความรู้เดิมของชาวบ้าน ทั้งนี้ชุดความรู้ใหม่จะถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับบริบทของสภาพแวดล้อม และจำนวนของทรัพยากรทางอาหารธรรมชาติที่มีปริมาณจำกัด สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นคือระบบนิเวศของอาหารธรรมชาติเริ่มลดจำนวนลง อีกทั้งการที่หมู่บ้านนั้นได้รับการบริโภคข้อมูลข่าวสารต่างๆ ที่ทันสมัยสามารถนำมาประดิษฐ์และคิดค้นหาวิธีการในการเก็บหาอาหารธรรมชาติในเชิงอนุรักษ์ เพราะชาวบ้านเชื่อว่าวิธีการที่คิดค้นหรือประดิษฐ์ความรู้ขึ้นมาใหม่จะเป็นหนทางในการช่วยอนุรักษ์จำนวนทรัพยากร ให้อยู่ มีกิน มีใช้ตลอดชั่วลูกหลาน

การอนุรักษ์พันธุ์ของอาหารธรรมชาติแต่ละประเภท จึงมีวิธีที่ชาวบ้านเลือกใช้ต่างกัน อาทิ การเก็บเห็ดอย่างอนุรักษ์ โดยเลือกเก็บเห็ดที่มีลักษณะพอเหมาะแก่การนำไปกิน ไม่เก็บเห็ดอ่อนหรือแก่ การรักษาพันธุ์พืชผักที่มีราคาสูงในท้องตลาด เช่น ผักหวาน หน่อไม้ บ้างก็นำมาปลูกหรือเพาะเลี้ยงไว้ในบ้าน หรือหากผักเหล่านี้เกิดในพื้นที่ส่วนตัวก็จะทำการเลี้ยงดูอย่างดี เพราะถือว่าเป็นผักที่สามารถสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนของตนได้ การทดลองเพาะพันธุ์เห็ดป่าในแบบฉบับของชาวบ้าน โดยเป็นวิธีการ

ทดลองนำเห็ดที่เกิดขึ้นในป่ามาเพาะปลูกไว้ในหมู่บ้าน แต่วิธีการนี้ยังไม่ประสบความสำเร็จ ยังเป็นเพียงความพยายามของชาวบ้านบางคนที่ยากทดลองเพาะเลี้ยงเห็ด การประดิษฐ์เครื่องมือและอุปกรณ์ในการล่าสัตว์ กรณีการจับนกในอดีตต้องอาศัยการร่อนเลียนแบบเสียงนกโดยใช้คน แต่ปัจจุบันวิทยาการที่ทันสมัย ชาวบ้านจึงได้เรียนรู้วิธีการอัดเสียงร่อนเลียนแบบนกใส่เทปหรือซีดี เพื่อเปิดล่อนกให้มาติดกับดักที่ชาวบ้านวางไว้ การเรียนรู้วิธีการใหม่ๆ จากเพื่อนต่างหมู่บ้านในการใช้ห้วยยางช่วยพยุงตัว เพื่อการล่าจับปลาในเขตนํ้าลึก ในปัจจุบันการตระหนักรับรู้ของชาวบ้านมีมากขึ้น ก่อให้เกิดการรู้จักใช้ทรัพยากรที่มีอย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์ ซึ่งความคิดการรู้จักใช้นี้อยู่บนฐานคติของความพอดีไม่เห็นแก่ตัว ซึ่งเป็นกฎหมู่ที่ชาวบ้านใช้ในการดูแลรักษาทรัพยากรทางธรรมชาติ ในเขตป่าโคกตาตโดนที่เป็นป่าสงวน อีกทั้งได้รับความร่วมมือจากภาคผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้การดูแลและสนับสนุนการรักษาพิชพรรณ อาหารธรรมชาติ เพื่อกำหนดข้อตกลงร่วมกันของชาวบ้าน ที่มีต่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

3) กระบวนการถ่ายทอดความรู้

องค์ความรู้ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นจะถูกถ่ายทอดความรู้ผ่านกระบวนการทางสังคม (Socialization) ความรู้จะถูกถ่ายทอดในลักษณะแบบไม่ได้ตั้งใจ ไม่ได้เลือกสถานที่และเวลาในการถ่ายทอด แต่เกิดขึ้นตามความเหมาะสมของชาวบ้าน การได้รู้ ได้เห็น ได้ยิน ได้สัมผัส จะทำให้คนซึมซับเอาความรู้เหล่านั้นไว้ภายในตัวเอง จากนั้นก็จะใช้วิธีการเดียวกันถ่ายทอดความรู้ไปสู่คนรุ่นต่อไป โดยใช้กระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันและกันของชาวบ้าน เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ที่ฝังลึกในตัวบุคคล จนเป็นความรู้ที่ผู้อื่นสามารถเข้าถึงได้ให้อยู่ในรูปแบบที่สามารถถ่ายทอดให้เข้าใจได้ง่ายกลายเป็นความรู้เชิงประจักษ์ หรือความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) แต่ความรู้ในเรื่องอาหารธรรมชาติของชาวบ้านจะเก็บความรู้ไว้ในลักษณะไม่เป็นความรู้ที่เป็นลายลักษณ์

อักษรแต่เป็นเพียงความรู้ที่เกิดขึ้นและอยู่ภายในตัวคน (สุจินต์ และคณะ, 2549) หากอยากรู้ต้องเข้าไปถามกับคนที่มีความรู้เฉพาะเรื่องเฉพาะทาง อย่างการเรียนรู้วิธีการดักสัตว์ ชาวบ้านจะขอความรู้จากพรานล่าสัตว์ที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ ต้องขึ้นชื่อว่ามี ความชำนาญในการล่าสัตว์ การเข้าไปหาความรู้จากผู้รู้จะใช้การพูดคุยกันในลักษณะการบังเอิญพบกัน หรือเจาะจงพูดคุย เวทีที่ใช้ในการเสวนาเพื่อแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ คือ การไปเยี่ยมยามกัน การเจอกันโดยบังเอิญตามแหล่งอาหารธรรมชาติในป่า ตามไร่นาทั่วไป การพบปะกันตามงานบุญงานประเพณี ซึ่งเป็นเวทีในการถ่ายทอดความรู้อย่างอิสระ ไม่มีรูปแบบตายตัว บางที่ชาวบ้านอยากรู้ยากถามอะไรกับผู้รู้ ก็จะใช้การถามเพื่อสร้างความเข้าใจ และเวทีที่เป็นอิสระเช่นนี้ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างผู้รู้และผู้สนใจ ความรู้ในแบบฉบับของชาวบ้านจะถูกเก็บในลักษณะเรื่องเล่า พฤติกรรมที่แสดงออก (การทำให้เป็นตัวอย่าง) รูปแบบของเรื่องเล่านั้นจะถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น โดยปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้มีการจัดเก็บความรู้และมีการส่งผ่านความรู้ได้อย่างต่อเนื่องใช้วิธีการพูดคุย เป็นวิธีการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ซึ่งองค์ความรู้ของชาวบ้านจะถูกจัดเก็บองค์ความรู้ในรูปแบบของเรื่องเล่าของชาวบ้าน นิทาน คำพังเพย ข้อชะล่า (ข้อห้าม) การใช้ข่าวลือเป็นสื่อในการบอกเล่าเรื่องราวของคนในหมู่บ้าน วิธีการใช้อุปกรณ์ และเครื่องมือในการหาอาหารธรรมชาติ ซึ่งเป็นรูปแบบการจัดการความรู้ของชาวบ้านที่เป็นตัวขับเคลื่อนองค์ความรู้สู่คนรุ่นต่อมา (Externalization : Tacit to Explicit) กลายเป็นองค์ความรู้ กระบวนการเปลี่ยนความรู้ในรูปแบบของความรู้ที่ฝังลึกภายในตัวบุคคล กลายเป็นความรู้ที่ชาวบ้านคนอื่นสามารถเข้าถึงและเรียนรู้องค์ความรู้นี้ได้

กลไกการจัดการความรู้ในแบบฉบับของชาวบ้าน

วิถีชีวิตที่แสนเรียบง่ายของชาวบ้านนั้นเป็นต้นกำเนิดแห่งการก่อร่างขององค์ความรู้ เทคนิควิธีการหาอาหารธรรมชาติในในอดีตชาวบ้านเล่าให้

ฟังว่า นอกจากจะได้รับความรู้จากพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย หรือบรรพบุรุษแล้วนั้น บางที่ชาวบ้านเองก็ได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้จากชุมชนเอง โดยผ่านทางผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้าน อาจเรียกอย่างไกว่า “ปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้รู้ในหมู่บ้าน” การทำหน้าที่ของผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน มีความสำคัญอย่างมากในการแพร่กระจายขององค์ความรู้ ยิ่งได้ขึ้นชื่อว่าเป็นผู้รู้ ชาวบ้านทุกคนย่อมยอมรับ นับถือในประสบการณ์ และได้รับความเคารพเป็นอย่างมาก เนื่องจากในธรรมเนียมของชาวบ้านการนับถืออาวุโสเป็นสิ่งที่ดีงาม ยิ่งแก่ ยิ่งอายุมาก ยิ่งเป็นที่นับหน้าถือตาของชาวบ้าน เพราะชาวบ้านในชุมชนถือว่าผู้เฒ่าผู้แก่เป็นผู้ที่อาบน้ำร้อนมาก่อน มีประสบการณ์และเรียนรู้โลกมากกว่าตนเอง ทำให้ทุกคนในชุมชนเคารพและเชื่อถือ

1) “เพื่อนบ้าน” กลไกการถ่ายทอดความรู้ของชาวบ้าน เป็นกลไกวิธีการสร้างกลอุบาย เพื่อใช้สอยทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เพียงพอต่อความต้องการของชาวบ้านทั้งหมด เพื่อนบ้านจึงเป็นตัวส่งเสริมให้เกิดการระดมความคิดเพื่อให้ตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากร ว่ามีอะไรที่กำลังเริ่มเลือนหายไปจากหมู่บ้าน และยังช่วยกันคิดค้นหาวิธีร่วมกันในการอนุรักษ์ กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นโดยที่ไม่มีใครคาดหวังให้เกิดขึ้น ซึ่งเราเรียกว่า “การขัดเกลาทางสังคมทางอ้อม” โดยกลไกที่สนับสนุนให้เกิดการถ่ายทอดความรู้ทางอ้อม ก็คือ เพื่อนบ้านและชุมชน อาจจะใช้เวลาในการถ่ายทอดความรู้จากการพบปะกันระหว่างชาวบ้านในระหว่างการเดินทางไปเก็บหาอาหารธรรมชาติ เนื่องจากการเก็บหาอาหารธรรมชาติส่วนใหญ่ ชาวบ้านจะออกไปหากันจะชวนกันไปเป็นหมู่คณะ เพื่อให้เกิดความสนุกสนาน ไม่เหงา เพราะมีเพื่อนฝูงไปเยอะ บางครั้งการทำเช่นนั้นพ่อแม่บางครั้งก็อาจจะพาลูกหลานไปด้วย ทำให้ลูกหลานได้เรียนรู้ร่วมกับชาวบ้าน ซึ่งความสำคัญในการขัดเกลาทางสังคมจะเกิดขึ้นเมื่อชาวบ้านรู้ถึงคุณค่า เกิดการเรียนรู้กฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผน ร่วมกัน ปัจจุบันการวางระเบียบแบบแผน กฎเกณฑ์ ของชาวบ้านนั้นจะเป็น

ที่ข้อตกลงที่รู้ร่วมกัน การเข้าไปเก็บหาอาหารสามารถทำได้โดยเก็บมาแต่พอเพียง การเปลี่ยนแปลงการเก็บหา ในอดีตการเก็บหาของชาวบ้านไม่คำนึงถึงสภาพการลดลงของจำนวนอาหาร หวังเพียงว่าต้องการหาให้ได้มากเท่าที่ตนต้องการ แต่ปัจจุบันชาวบ้านเกิดความตระหนักว่าการหาอย่างวิธีเดิมนั้นไม่สามารถเพิ่มจำนวนอาหารให้มากขึ้น มีแต่จะทำให้จำนวนเห็ดลดลงอย่างต่อเนื่อง จึงได้พัฒนาความรู้ในการเก็บเชิงอนุรักษ์ เพราะถ้าไม่ทำเช่นนั้นชาวบ้านบอกว่าการขาดลูกหลานก็จะไม่มีให้เด็กกิน การเรียนรู้วิธีการหาในอดีตของชาวบ้าน ชาวบ้านส่วนมากบอกว่าวิธีการเรียนรู้ของตนเกิดขึ้นจากครอบครัวเป็นหลัก โดยการเรียนรู้เกิดจากการเรียนแบบพฤติกรรม การสังเกต การลองผิดลองถูก ซึ่งเกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม เป็นกลไกทางสังคมอย่างหนึ่งที่เป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดกระบวนการในการถ่ายทอดความรู้ การปลูกฝังทัศนคติ ความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ บุคลิกภาพของสมาชิกสังคมจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งด้วยความสัมพันธ์ของคนในชุมชนแบบเพื่อนบ้าน ยังคงดำรงรูปแบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ชาวบ้านเชื่อว่าคนในหมู่บ้านนั้นคือญาติพี่น้อง ถึงแม้จะไม่เกี่ยวพันทางสายเลือดแต่สร้างความรู้สึกร่วมเหมือนสายเลือดเดียวกัน เพราะชาวบ้านได้บอกถึงรูปแบบความสัมพันธ์กันของคนในชุมชน ตามคำกล่าวที่ว่า “ไปได้มาได้ มีแต่ไทพี่น้อง” ส่งผลสะท้อนถึงวิถีคิด จารีต วัฒนธรรมของท้องถิ่นที่ทำให้คนในชุมชนเกิดความรักสามัคคี อาจจะเห็นได้จากการเข้าร่วมงานบุญของหมู่บ้าน การไหว้วานกัน เพื่อขอความช่วยเหลือต่างๆ ด้วยความเคยชินแบบนี้ทำให้ชาวบ้านเกิดความสัมพันธ์และผูกพันกันในลักษณะแนวราบ ความเป็นเพื่อนบ้าน ความรู้สึกเหมือนเครือญาติ กลายเป็นพี่น้องเพื่อขับเคลื่อนกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้

2) “มิติความรู้ตามเพศ” เป็นกลยุทธ์หนึ่งในการรักษาองค์ความรู้ให้ยังอยู่ในชุมชน สืบเนื่องมาจากชาวบ้านนั้นยังคงปฏิบัติและยึดถือแบบแผนการ

ดำรงชีวิตตามธรรมเนียมวัฒนธรรมเดิม การนับถือ เคารพเพศชายว่าเป็นเพศที่เป็นผู้นำ เป็นหัวหน้า ครอบครัว จำเป็นต้องหาเลี้ยงลูกเมีย ทำให้มีการกำหนดบทบาทระหว่างชายและหญิง เพศหญิง ถูกมองว่าเป็นเพศที่อ่อนแอ ละเอียดยดรอบครอบ มีความประณีตจึงเหมาะแก่การทำงานบ้าน ดูแลทำความสะอาดบ้านเรือน และอบรมเลี้ยงดูลูกหลาน (ปราณี, 2544) วิถีคิดแบบคติชนเหล่านี้ นำมาสู่ การแบ่งวิธีการหาอาหารระหว่างเพศ เพศชายจะเป็น เพศที่แข็งแรง มีไหวพริบและความคิดสร้างสรรค์ สามารถประดิษฐ์เครื่องมือได้ มีพรสวรรค์ในการล่า องค์กรความรู้เฉพาะของผู้ชาย ส่วนใหญ่ที่พบคือการ ถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่องการจับสัตว์ ล่าสัตว์ การดัก สุ่มยิงนก วางกับดักหนู การจับปลา ทอดแห ใส่เบ็ด ใส่ไซ ใส่ลั่น ซึ่งองค์ความรู้ดังกล่าวนี้จะถูกปลูกฝัง และสั่งสอนเฉพาะเพศจัดว่าเป็นงานที่ผู้ชายถนัด โดย พ่อจะเป็นผู้สอนและถ่ายทอดวิทยายุทธให้แก่ลูกชาย และยึดถือปฏิบัติกันภายในชุมชน ส่วนการหาอาหาร ในแบบของผู้หญิงนั้นจะเป็นการหาอาหารที่ไม่ต้อง มีทักษะมากนัก อาศัยการช่างสังเกต ความละเอียด อ่อนในการเก็บหาอาหาร จำพวกการเก็บเห็ด เก็บผัก เก็บแมง ขูดหอย ขูดปู ซ้อนสวิง ซึ่งเป็นงานที่ไม่ต้องใช้แรงเยอะ แต่หากจะต้องใช้ความละเอียดในการเก็บ โดยการหาอาหารดังกล่าว ไม่จำเป็นต้องใช้เทคนิค วิธีหรือทักษะใดๆ อีกทั้งไม่มีเครื่องมือเครื่องมือที่ใช้ ในการหาอาหารที่ยุ่งยาก โดยความรู้ในลักษณะนี้จะ ถูกปลูกถ่ายมาจากผู้เป็นแม่มาสู่ลูกสาว การแบ่งแยก องค์ความรู้เรื่องอาหารธรรมชาติในแบบชาวบ้านนั้น จะแบ่งแยกโดยใช้บทบาททางเพศเป็นตัวกำหนด ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนต่อการหาอาหาร ธรรมชาติ ซึ่งองค์ความรู้จะถูกถ่ายทอดไปสู่เยาวชน รุ่นหลังตามเพศ แต่ในปัจจุบันการใช้กฎเกณฑ์ของ เรื่องการล่าสัตว์และจับแมลง อาจมีการเปลี่ยนแปลง ให้เข้ากับยุคสมัย ทั้งนี้เพื่อปรับเปลี่ยนให้เหมาะสม กับการใช้ชีวิตของคนในปัจจุบัน ปัจจุบันดังกล่าว จะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของแต่ละครอบครัวเป็นสำคัญ ในทางปฏิบัติจริงผู้เป็นพ่ออาจทำหน้าที่แทนแม่ใน

การเก็บหาพืชผักบ้างตามสถานการณ์ และผู้เป็นแม่ อาจจะต้องออกล่าสัตว์ในบางครั้ง เพราะสมาชิกภายใน ครอบครัวไม่สามารถทำหน้าที่แบบเดิมได้อาจมีสาเหตุ มาจากการ หย่าร้าง หรือการย้ายถิ่นไปทำงานต่างถิ่น ล้มป่วย หรือเสียชีวิต ซึ่งอีกฝ่ายย่อมทำหน้าที่และ สวมบทบาททดแทนกันเพื่อดูแลครอบครัว

3) “ระบบอาวุโส” กลไกการถ่ายทอดจะเริ่ม จากผู้อาวุโส โดยใช้วิธีการบอกกล่าว พูดคุย การสอน แฝงความรู้ไว้ตามวิถีชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นบริบทของ การเรียนรู้ที่เป็นอิสระ ผู้อ่อนอาวุโสจะมีความเคารพ เชื่อฟังผู้อาวุโสอยู่แล้ว ยิ่งบุคคลดังกล่าวเป็นพ่อแม่ หรือญาติพี่น้อง ปู่ย่า ตายาย แต่บางทีก็มีการต่อรอง ในการเลือกรับเอาความรู้ที่พ่อแม่หรือผู้อาวุโสถ่ายทอด ให้ โดยผู้อ่อนอาวุโสจะใช้วิธีการสอบถามเพื่อซัก ข้อสงสัย หรือบางทีรับทราบไว้แต่ยังไม่ปฏิบัติตามจริง เป็นการต่อต้านต่อชุดความรู้ที่ผู้อาวุโสถ่ายทอดให้ วัฒนธรรมชุมชนเช่นนี้ จึงถูกใช้เป็นวิธีการสร้างความรู้ ในลักษณะแนวราบระหว่างเพื่อนบ้านและคนในชุมชน สร้างวิถีระบบคิดการให้คุณค่าของการใช้ประโยชน์ จากป่า การสร้างวัฒนธรรมของชาวบ้านเกี่ยวกับการ อนุรักษ์และใช้ประโยชน์ร่วมกันของป่า โดยในวิถีชีวิต ของชาวชนบทอีสานมีความผูกพันกับธรรมชาติเป็น อย่างมาก การสร้างองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมที่สอดแทรกกับวิถีความเป็นอยู่ เช่น การเลี้ยงผีปู่ตา ซึ่งเป็นกลไกอย่างหนึ่งในการสร้างความเชื่อให้แก่ ชาวบ้าน เพื่อแฝงปรัชญาการใช้ชีวิตร่วมกับธรรมชาติ การอาศัยและพึ่งพิงธรรมชาติ การวางกฎเกณฑ์ใน การใช้ประโยชน์ร่วมกันของชาวบ้านในผืนป่าชุมชน ทั้งที่อยู่ในบริเวณเขตชลประทานและเขตวัดป่าของหมู่บ้าน การหาประโยชน์จากป่าเป็นการใช้จิตสำนึกร่วมของ ชาวบ้านในหมู่บ้านวางแผนแนวทางในการปฏิบัติร่วมกัน เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่คนรุ่นหลัง อาทิเช่น การเข้าไปเก็บเห็ดหรือเก็บหาอาหารธรรมชาติจะต้อง บอกกล่าวปู่ตา เพื่อขออนุญาตในการเข้าไปหาอาหาร ซึ่งการปฏิบัติเช่นนี้ชาวบ้านทุกคนยึดหลักปฏิบัติ เดียวกัน เป็นการสร้างวัฒนธรรมชุมชนขึ้นมาใหม่ โดยชาวบ้านใช้ฐานความรู้ที่มีอยู่เดิม ใช้สร้าง

กฎเกณฑ์การอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติให้อยู่กันอย่างสันติ

4) “ผู้มีอำนาจทางสังคม” กลไกทางสังคมอีกอย่างหนึ่งทำหน้าที่ดูแลการหาอาหารธรรมชาติ ควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดของชาวบ้าน คือ ผู้ที่มีอำนาจในทางสังคม กลายเป็นผู้จัดการความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรเป็นไปตามบทบาทของตำแหน่งทางสังคม ชาวบ้านให้ความเชื่อและนับถือในการอาศัยและใช้ประโยชน์ร่วมกันของคนในหมู่บ้าน คือ เผ่าเจ้า พระผู้อาวุโส และความเชื่อเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษ ซึ่งทำหน้าที่ในการเป็นสื่อกลางระหว่างอำนาจเหนือธรรมชาติกับชาวบ้าน โดยแฝงความรู้เรื่องสิทธิการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของหมู่บ้านร่วมกัน ผ่านวิธีการปฏิบัติซึ่งอิงกับขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน กำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านกับการพึ่งพิงอาศัย การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทางธรรมชาติ ปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของกลไกทางสังคมในการจัดการความรู้เรื่องอาหารธรรมชาติ ได้แก่ การศึกษา กระแสทางเทคโนโลยี วิทยาศาสตร์ที่ทันสมัย เป็นตัวเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของชาวบ้าน จนทำให้เกิดกลไกทางสังคมใหม่ขึ้น โดยมีฐานคิดของตำแหน่งทางสังคมที่ผูกติดด้วยอำนาจในการจัดการและควบคุมการใช้ประโยชน์การเข้าถึงอาหารธรรมชาติ วางเป็นข้อกำหนดของชุมชนร่วมกัน อันได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. สถานศึกษา สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงกลไกทางสังคมในรูปแบบใหม่ที่ชาวบ้านสร้างขึ้น เพื่อสร้างกฎกติกาการใช้สิทธิประโยชน์ร่วมกันของชาวบ้านอย่างไม่มีลายลักษณ์อักษรเป็นเพียงการกระตุ้นเตือนให้เกิดจิตสำนึกร่วมของคนในชุมชน เพื่อใช้ในการธำรงอนุรักษ์ซึ่งทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดภายใต้การตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นต่อระบบอาหารธรรมชาติ เกิดนวัตกรรมขึ้นภายในชุมชน เช่น การประกาศพื้นที่ป่าโคกตาโดนเป็นผืนป่าชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านพิทักษ์และใช้ประโยชน์ร่วมกัน และมีการคิดค้นการอนุรักษ์ เป็นต้น

ดังนั้น การพัฒนาระบบคิดในวิถีชุมชนนี้เป็นเพียงกระบวนการที่ไร้ระเบียบแบบแผน อาจกล่าวได้ว่าขั้นตอนของการจัดการความรู้ตามแบบวงจรเชกิงของชาวบ้าน ยังขาดกระบวนการผนวกความรู้ (Combination) และการฝังหรือผนึกความรู้ (Internalization) ซึ่งเป็นขั้นตอนของกระบวนการจัดการความรู้ในทางวิชาการให้ความยอมรับ คือ การปรับเปลี่ยนวิถีคิด กระบวนการจากการทำการประชุมหรือการได้รับการอบรมความรู้ จากนั้นนำเอาองค์ความรู้ใหม่ที่มีจัดทำเป็นรูปแบบของเอกสาร มีการจัดบันทึกข้อ จัดระบบของข้อมูลเพื่อถ่ายทอดความเข้าใจซึ่งข้อมูลซึ่งขั้นตอนของการจัดการความรู้ให้อยู่ในรูปแบบของเอกสาร คู่มือ ตำราทางวิชาการ ชาวบ้านยังไม่มีวิธีการในการจัดเก็บความรู้ให้เป็นลายลักษณ์อักษร หากแต่วิธีการที่ชาวบ้านใช้ในการประยุกต์องค์ความรู้ นั้นใช้วิธีการลองผิดลองถูก การไต่ถาม สัมผัส การมองเห็น ซึ่งเป็นการย้อนกลับไปสู่การสร้างความรู้ แต่เมื่อมีการเปลี่ยนผ่านของช่วงเวลาปัจจัยภายนอกทางด้านกระแสความรู้ต่างๆ ไหลเวียนเข้ามาสู่ภายในชุมชนทำให้มีการสร้างองค์ความรู้ขึ้นมาใหม่ การพัฒนาระบบคิดของชาวบ้าน จึงไม่มีลักษณะตายตัวแต่เป็นไปแบบตามธรรมชาติ มีการเลื่อนไหลอยู่ตลอดเวลา โดยองค์ความรู้จะถูกปรับเปลี่ยนไปตามแต่ละยุคแต่ละสมัย ตราบที่ยังมีการถ่ายทอดความรู้ของชาวบ้านผ่านกระบวนการถ่ายทอดทางสังคมของคนอีกรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งอย่างไม่มีวันสิ้นสุด

ดังนั้น กลไกในการจัดการความรู้ทางด้านการเก็บหาอาหารธรรมชาติของชาวบ้าน จึงจำเป็นต้องอาศัยกลไกทางสังคมในการสร้างและถ่ายทอดความรู้ เพื่อบ่มเพาะองค์ความรู้จากรุ่นสู่รุ่น โดยใช้วิธีการในแบบของชาวบ้าน ซึ่งเรียนรู้จากคำบอกเล่าจากปากต่อปากของคนในชุมชน การเชื่อถือในระบบอาวุโส วิธีการนี้จะทำให้ชาวบ้านเชื่อว่าไม่มีความรู้ใดที่ถูกหรือผิด เพราะทุกอย่างที่เกิดขึ้นถือว่าเป็นความรู้เสมอ การเรียนรู้ที่จะจดจำนั้นเป็นกระบวนการที่ทรงพลังของชาวบ้านในการผนึกเอาความรู้ของคนถ่ายทอดมาสู่ชุมชน อีกทั้งวัฒนธรรมชุมชนยังเป็นปัจจัย

เกื้อหนุนให้วงล้อแห่งความรู้ของชาวบ้าน ขยับเคลื่อน อยู่ตลอดเวลา

บทสรุป

หมู่บ้านหินเหิบตั้งอยู่ในเขตอำเภอยะนิง จังหวัดชอนแก่น พื้นฐานวิถีชุมชนของหมู่บ้านอาศัย พึ่งพิงประโยชน์จากทรัพยากรทางธรรมชาติอย่าง เข้มข้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จากการศึกษาพบว่า ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสภาพ ทรัพยากรทางธรรมชาติในยุคโลกาภิวัตน์ ชุมชนมี การจัดการความรู้และการปรับตัวเพื่อให้สามารถ ดำรงอยู่ได้ มีปัจจัยภายในและภายนอกเข้ามาสนับสนุนให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรทางธรรมชาติ ผ่านองค์ประกอบด้านการจัดการทรัพยากร อันได้แก่ การพึ่งพิงและการใช้ประโยชน์ ระเบียบกฎเกณฑ์ องค์การประชาชน หรือองค์กรชุมชน การสนับสนุน จากหน่วยงานภายในท้องถิ่น เพื่อส่งเสริมการจัดการ ความรู้ของชุมชนในการดำรงไว้ซึ่งการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ จึงก่อเกิดวิธีการอนุรักษ์ทรัพยากร ทางอาหารธรรมชาติผ่านองค์ประกอบด้านการจัดการ ทรัพยากร คือ การพึ่งพิงและการใช้ประโยชน์ จากคุณค่าและประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติ เป็นพื้นฐานทางความคิดของชุมชน ในการกำหนด วัตถุประสงค์การอนุรักษ์แหล่งกำเนิดอาหารธรรมชาติ ที่สำคัญของชุมชน ภายใต้พื้นฐานทางศีลธรรม การแสวงหาประโยชน์แต่พอเพียง และเป็นแนวทาง ในการกำหนดการใช้สิทธิประโยชน์จากทรัพยากรทาง ธรรมชาติร่วมกัน เช่น การอนุรักษ์พันธุ์ของอาหาร ธรรมชาติแต่ละประเภท การเก็บเห็ดอย่างอนุรักษ์ การเพาะพันธุ์พืชหายาก เป็นต้น ระเบียบกฎเกณฑ์ เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ร่วมและเกิดความรู้สึก ร่วมของชุมชน นำมาสู่การวางระเบียบข้อบังคับ บทลงโทษ เพื่อจำกัดสิทธิการเข้าไปแสวงหาประโยชน์ จากผืนป่าอนุรักษ์ ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ของชุมชน อย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยได้รับความ ร่วมมือจากองค์กรประชาชน หรือองค์กรชุมชน เพื่อ สร้างปฏิสัมพันธ์และเครือข่ายทางสังคม ผ่านความ

รู้สึกร่วมเพื่อรักษาทรัพยากรทางธรรมชาติ ทั้งใน รูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ตลอดทั้ง การเล็งเห็นความสำคัญจากหน่วยงานภายในท้องถิ่น อาทิเช่น องค์การบริหารส่วนตำบล ในการสนับสนุน การประกาศเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ โรงเรียนในการปลูก จิตสำนึกให้แก่เยาวชนรุ่นหลังในการรักษาและหวงแหน ทรัพยากรทางธรรมชาติให้คงอยู่ เพื่อเป็นแนวทางใน การอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาของชุมชนร่วมกัน

ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม ตาม แนวคิดการจัดการความรู้ ถือว่าเป็นการใช้แนวคิดที่ เป็นชุดความรู้ที่ใช้ในการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบ ถูกนำมาใช้ในการศึกษาบริบทแวดล้อมของชุมชน การศึกษาปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มคนต่างๆ วัฒนธรรม ของชุมชน ทำให้การศึกษาได้รับคำตอบชัดเจนมาก ยิ่งขึ้น การวิเคราะห์การจัดการความรู้ในชุมชน เป็น การเรียนรู้การสร้าง การถ่ายทอดความรู้และกลไกทาง สังคมที่ชุมชนใช้ในการอนุรักษ์องค์ความรู้ จนกลาย เป็นวัฒนธรรมของชุมชน ภายใต้การจัดการความ สัมพันธ์ระหว่างคนและธรรมชาติ ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็น การศึกษาในทางสายสังคมวิทยาที่เน้นการศึกษา ปฏิสัมพันธ์ของคนภายใต้เงื่อนไขสถานการณ์หนึ่งๆ นั้น จึงจำเป็นต้องใช้กระบวนการศึกษาที่หลากหลาย เพื่อให้สะท้อนข้อมูล ข้อความจริงที่พบ และเห็นการ เปลี่ยนแปลงขององค์ความรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชน สร้าง ความรู้ ความเข้าใจกับปรากฏการณ์ทางสังคมที่ ซับซ้อนมากขึ้น

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและการพัฒนา

ผลวิจัยครั้งนี้ทำให้ได้ข้อมูลที่น่าไปใช้ในการ พัฒนาได้ 2 แนวทาง คือ

แนวทางแรก ด้านการพัฒนาการจัดการ ความรู้ของชาวบ้านและชุมชน ผลการศึกษานี้ชี้ให้ เห็นชัดเจนเรื่องของการถ่ายทอดความรู้โดยใช้กลไกทาง สังคมเป็นการส่งผ่านองค์ความรู้ของคนในชุมชนและ การยกระดับความรู้ในการจัดเก็บองค์ความรู้ ให้อยู่

ในรูปแบบที่เป็นลายลักษณ์อักษร คู่มือวิธีการในการหาอาหารธรรมชาติแต่ละประเภท เพื่อเป็นฐานข้อมูล ที่ง่ายต่อการเข้าถึง การศึกษาค้นคว้าเป็นองค์ความรู้ ให้อยู่คู่กับชุมชน และผลักดันให้เป็นหลักสูตรท้องถิ่นในสถานศึกษาใกล้ชุมชน เพื่อการธำรงรักษาองค์ความรู้ให้อยู่โดยไม่สูญหาย

แนวทางที่สอง ด้านนโยบายการพัฒนาของภาครัฐ ผลการศึกษานี้ส่งผลต่อแนวนโยบายในการพัฒนาของประเทศที่มุ่งเน้นส่งเสริมการสร้างอาชีพให้กับคนในเขตชนบท การปลูกฝังค่านิยมในการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อเพิ่มรายได้ ทำให้เกิดการทำลายระบบนิเวศของชุมชนและบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนมากยิ่งขึ้น ละเลยและให้ความสนใจต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านที่ยังคงอาศัยและพึ่งพิงทรัพยากรที่มีอยู่ในธรรมชาติอย่างพอเพียงและเป็นไปในลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน จึงควรเน้นการพัฒนาและวางนโยบายเพื่อเล็งเห็นการให้คุณค่า คุณภาพชีวิตของชาวบ้านภายใต้ฐานคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งจะส่งผลดีต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านและระบบนิเวศของชุมชนให้ยังคงอยู่ต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ผู้ศึกษาขอขอบคุณ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น และโครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ด้านมนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

(สกว.) ที่สนับสนุนงบประมาณในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ รวมทั้งผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่ช่วยทำให้งานวิจัยสำเร็จ ลุล่วงด้วยดี

เอกสารอ้างอิง

- ปราณี วงศ์เทศ. 2544. เพศและวัฒนธรรม = Gender and culture. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. 2539. ภูมิปัญญา นิเวศวิทยาชนพื้นเมือง: ศึกษากรณีชุมชนกระเหรี่ยงในป่าทุ่งใหญ่นเรศวร. โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โลกดูลักษณ์.
- สุจินต์ ลิมาภิรักษ์ และคณะ. 2549. รายงานการวิจัย ฉบับสมบูรณ์โครงการวิจัยพัฒนากลไกการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาท้องถิ่นระดับตำบล-อำเภอ = Development of local knowledge management agents at sub-district and district level. ม.ป.ท. : ม.ป.พ..
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2540. ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- Ikujiro, N., and Hirotaka, T. 1995. The Knowledge creating company. Oxford : Oxford University Press.